

SZEMLE

*Amatőrök és profik*Ács Margit: *Kontárok ideje*magyar epika és a
valóságábrázolás
kapcsolata mindig nagy

változatosságot mutatott. Csak egyetlen nemzedékre gondolva, idézzük fel például Móricz Zsigmond, Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Füst Milán, Szabó Dezső néhány prózai művét. Az ezredvég posztmodern elméletei, mint emlékeztetes, megkérdőjelezték, sőt elutasították, hogy az irodalomnak volna valóságábrázoló funkciója, ugyanis nem a társadalommal, hanem a nyelvvel hozták kapcsolatba, elfeledkezve arról, hogy a nyelv, akárcsak az irodalom, elszakíthatatlan a társadalomtól. S azt sem vették figyelembe, hogy az általuk példaszerűnek tartott alkotások, ha más módon is, mint a korábbi szerzők alkotásai, ugyancsak reprezentálták valamiképpen a valóságot. Miért tartom szükségesnek ezt Ács Margit legújabb elbeszéléskötete kapcsán megemlíteni? Csupán azért, mert az ő elbeszélései öntudatosan és következetesen valóságábrázolók, ugyanakkor nemcsak hitelesek, hanem korszerűek is.

Érdekesen, mert szokatlanul alakult az író pályája. Kiadói szerkesztőként, majd kritikusként kezdte, s csak ezután, a hetvenes évek közepén jelentkezett elbeszélésekkel, kisregényekkel. 1977 és 1988 között négy kötete jelent meg. Az utolsóval szinte egy időben átváltott az esszéírássra. Részben a forrongó társadalmi kérdésekkel foglalkozott, részben az irodalom folyamataival, illetve egyes művek behatóbb elemzésével. A rendszerváltozás néhány esztendejében politikai szerepet is vállalt a párttá formálódó MDF szervezkedéseiben. Az új évezredben két esszékötete jelent meg, s ezek még epikai műveinél is nagyobb figyelmet keltettek. Bő két évtizednyi szünet után meglepe-

HELIKON KIADÓ,
2011tés a legújabb prózakötet, a *Kontárok ideje*.

Bár én az esszét is a szépirodalom részének tartom, a hajdani műfajváltás aligha magyarázható pusztán a társadalmi forrongással, amely vonzóvá tette a sokkal gyorsabb reagálási és hatékonyabbnak bizonyuló esszét. Oka lehetett ennek az is, hogy ez a műfaj már nyomokban jelen volt egyrészt a kritika szakmaiságában, a megértő olvasásban, másrészt pedig, sokkal észrevehetőbben, a szépprózai művekben, amelyekben a meditáció, a filozófiai hajlandóság kötetről kötetre erősödött.

Az egykori műfajváltásban szerepe lehetett annak is, hogy éppen a nyolcvanas évek folyamán tört előre, idővel minden akadályt leküzdve, s elsősorban éppen az epikában és az irodalomelméletben az a hazai posztmodern, amely több szempontból is nevenségesen korszerűtlennek tartott Móricztól Németh Lászlón át Sánta Ferencig és a hatvanas-hetvenes években fellépő nemzedékig mindenkit, aki nem nevezhető hozzájuk tartozónak. Ez sok szerzőt elbizonytalanított, feltehető, hogy átmenetileg magát Ács Margitot is. Az akkori pályakezdők jó része pedig egyetlen igazságnak hitte az új törekvéseket, s azokhoz csatlakozott. Ma mindez már a múlt. S nemcsak az idő múlásának, hanem annak is része van az előremutató visszarendeződésben, hogy Márai Sándor művei meglepően nagy nemzetközi sikert arattak, hogy Kertész Imre hagyományközelinek nevezhető poétikájú regénye kapott Nobel-díjat, hogy Szabó Magdára ismét felfigyeltek. Általánosan fogalmazva: hagyomány és újítás vitája ismét elcsitult. Sejtethető, hogy mindezek mellett az is szerepet játszott Ács Margit új elbeszéléseinek meg-

[Szemle]

zületésében, hogy az általa ezekben megjelenített időszak, az 1988 és 1994 közötti bő fél évtized mára szinte történelmi távlatot kapott. Befejezett, mert megváltoztathatatlan múlt. A korszak kisgyermekai mára felnőtt, részben családos emberek, s már nekik sincsen közvetlen élményük sem a Kádár-korról, sem a történelmi eseményekről. Olyanok is egyre kevesebben vannak már, akik legalább kamaszként élték át a második világháborút, az utána következő évtizedet. Idővel történelemmé vált 1956, azzá 1968, márpedig ezek Ács Margit nemzedéke számára – kamaszként, fiatalként – meghatározó tapasztalatok. Lassan elmondhatjuk, hogy ez lesz a sorsa az egész 1990 előtti XX. századnak. Minden nemzedéknek kötelessége, hogy az átélt történelmi tapasztalatot továbbadja az utódoknak. A szülő, a nagyszülő a gyerekeknek, az unokáknak, a tanár a diákoknak, a történész, a művész az egész társadalomnak. A művésznek talán nagyobb a lehetősége, hiszen érzékletessé és szimbolikussá képes tenni a legsivárabb eseményeket és figurákat is. Ács Margit megérezte ezt a feladatot, s úgy gondolta, helyesen, hogy sok, az esszéikben kifejtett történet, gondolatot élményszerűen, szépprózában is meg kell most már örökíteni.

A *Kontárok ideje* természetesen nem csupán az esszéikhez kötődik, hanem a korábbi négy prózakötethez is. A hosszú szünet után is magától értetődő a kapcsolat. Mi jellemzi ezt a ma már elsőnek nevezhető pályaszakaszt? Legtömörebben talán Dantét idézve jellemezhetném az elbeszélői szemléletet és a megformált főszereplőket: az emberélet útjának felén járva, egy nagy sötét erdőben nem lelik, tehát keresik az igaz utat. A felnőtté vált, de még fiatalnak mondható emberek sajátos fejlődéstörténetei bontakoznak ki, a kétértelmű „beavatás” esetei. *Beavatás* ugyanis – a regénycímet idézve – maga a felnőtté válás is, majd az is, hogy ez az állapot nem valamifajta elképzelt ideált testesít meg, hanem egyre inkább annak hiányát mutatja „a valóság nehéz nyomait követve”. A beavatottá válás tehát nem a keresés utáni megérkezés, hanem egyre inkább a megér-

kezés lehetetlenségének a felismerése. Vonatkozik ez a társadalomban élő közösségi emberre és annak magánéletére is. Ezekben az elbeszélésekben a magánéletnek, a hétköznapok kisvilágának meghatározó a szerepe. A szereplő lehet nő, férfi, anya, apa, gyerek, szerető, barát, fiatal, idősebb – azaz számos alkat, típus, sorsképlet jeleníthető meg.

A szerző elismerést érdemlően gazdag életanyagot birtokolt, s megfigyeléseit a tárgyiaság és a vallomássóság gondos összeillesztésével ábrázolta. Egyaránt figyelt a cselekményességre, a lelki folyamatokra s arra, hogy fontosabb alakjai gondolatilag is megértsék, próbálják birtokba venni a világot. Mindez legteljesebben a negyedik kötet két kisregényében valósult meg. *A gyanútlan utazó* és *Az esély* (1988) már az érett prózaíró alkotásai, s az újabb történelmi változások miatt különösen az első, ez az 1985-ben keletkezett antiutópia érdemel ma is kitüntetett figyelmet. Maga a szerző abszurdnak nevezte ezt a munkáját, s okkal. Egy olyan városba tévedt a két utazó, amelyben az emlékezet egyetlen napig tart, s az emberek akár minden nap más otthonba térnek haza, más munkahelyen dolgoznak. Így történelem sincsen, illetve csupán az aznapi újságcikkek kivonatolása alapján készül, mindazonáltal az egyszer volt forradalmat elhallgatják, átírják, akárcsak nálunk 1956-ot, s még annyi minden mást. Meg kell itt jegyezni, hogy maga Ács Margit 1957-ben, gimnazistaként részese volt egy diáksztrájknak, s csak proletár származásának és a véletlennek köszönhette, hogy látványos átnevelésre jelölték ki a megfélemlített gyereket. (Tanára persze börtönbe került, s ott megvakult, mert nem kezelték betegségét.) A másik meghatározó történelemélmény pedig 1968. Ebben a kisregényben is fontos szerepe van a férfi–nő kapcsolatnak, amely a másik mű, *Az esély* meghatározó vonulatát adja, a legújabb prózakötet elbeszéléseiben pedig ugyancsak megkerülhetetlen motívum.

Ács Margit tehát húsz esztendő élet- s – talán még pontosabb úgy fogalmazni – léttapasztalatával gazdagabban folytatta szép-

próza munkásságát. Közéleti tevékenysége s esszéi végérvényesen megerősítették abban, hogy számára az etikum és az esztétikum szétválaszthatatlan, s abban is, hogy az embernek nem csupán magánvaló léte van, hanem közösségeknek, nemzetnek is a tagja. Márpedig akkor úgy célszerű a hagyománykincshez kötődnie, hogy azt nem megszüntetve akarja megőrizni, hanem továbbfejlesztve szellemi és poétikai értelemben is. Ugyanakkor egy hatalmas kudarcot is meg kellett élnie. Nem egyedül, hanem mindazokkal együtt, akik 1989-ben úgy gondolták, hogy az igazság és a demokrácia egyre tökéletesedő társadalmába indulunk el. Nemzeti egység persze akkor sem volt, csupán abban, hogy meg kell buknia a szocialista világrendnek. Táborok voltak már akkor is, s vannak még elkeserítőbben a közvetlenebb jelenkorban. Az 1988 táján kezdődő évtizedforduló korszakát bemutatva elsősorban nem is annak a gyökereit mutatják be a történetek, hanem a kiszélesedését, az elmérgesedését. Húsz év múltával két nézőpont jelenhet meg az elbeszélésekben. Nyomatékosan az akkori jelen idő, képzetesen a megírás ideje. Húsz év távlata egyértelműbbé teszi a megfogalmazásokat, a szemléletet. Szinte minden esetlegesség elkerülhető, hiszen minden elmúlt év egyre bizonyosabbá teszi, hogy amit az elbeszélő szereplői megélték, az tényleg úgy történt. Akkor az emberélet útjának felén már kissé túl voltak, az érett korú személyiség meggyőződésével próbáltak cselekedni, s túlélni kudarcokat. De megjelenik hangsúlyosan egy másik típus is: az idősödő vagy idős, magányos nő, aki már nem a küzdelmekben vesz részt, aki emlékeit rendezzi, szemlélődik.

A nyolc történetben egy kivételével nő a főszereplő. Háromszor egyes szám első, háromszor eltávolító harmadik személyű az elbeszélés. Egyszer többes szám harmadik személyű, s ebben nem egy személy, hanem a család áll a középpontban, komolyabb házassági konfliktusok nélkül (*Buta állat a krumppli*). Végül *A te dolgod* váltogatja az egyes szám első és harmadik személyt, s ez logikus, hiszen itt férfi a főszereplő, s Ács

Margit számára, egyik vallomása szerint, gyakorlatilag nem emberként létezőnk, hanem nőként vagy férfiként. Emögött azonban semmiféle feminizmus nem húzódik meg, sokkal inkább a természetesség. Amiként például annak idején megírta egy fiatalasszonynak az első újszülöttjével és férjével egy nyaralóban töltött hónapjait (*Vendégek a kertben*), vagy ahogy most a katonafiat látogató anyának és apának a történetét (*Buta állat a krumppli*), azt persze megírhatná egy érzékeny férfi is, de így, ezzel a fajta hi-telességgel aligha. Lássuk be, hogy az apaság azért más, mint az anyaság. Nem ellentétesek, inkább kiegészítik egymást. A másik motívum, amelyben szükségképpen nyomatékos a női mivolt, a férfi–nő kapcsolat. Kissé talán leegyszerűsítve: ezekben a történetekben e kapcsolat s főként az akkortájt még általánosan elvárt házasság lényege a konfliktusosság. Ha volt is harmonikusság korábban, az megszűnik. A nőnek szinte mindig a férfiatól függetlenül, olykor ellenükre kell önérvényesítő harcot folytatnia, s ez persze ritkán válik igazán eredményessé. Mindezt nem férfiellenesség mozgatja. Hiszen *A te dolgod* férfitöise is alakmása szinte az elbeszélőnek, aki itt éppen férfialakba bújlik bele, ugyancsak hitelesen s a történet szempontjából logikusan. Kifejezetten rokonszenves a *Muki* férfialakja, a Partiumban élő, súlyosan mozgáskorlátozott Miklós. Az is igaz persze, hogy a leginkább elutasított alakok is férfiak, ám ők a politika szereplői, s ott akkor is, azóta is kevés a nő.

Mit jelent a könyv címe: *Kontárok ideje*? Az elbeszélésben első szinten a leghétköznapibb a jelentése: egy falu szélén egy középkorú nő egyedül próbál rendbe hozni egy leromlott házat, ahol lakni fog, mellette pedig egy korán nyugdíjazott férfi kezd hasonló módon ahhoz, hogy a régi mellé egy új házat építsen. Az alapjelentés azonban általában azokra az évekre és emberekre vonatkozik, akik igazi hozzáértés nélkül próbálták átformálni Magyarországot. Nem házat, hanem hazát építeni. Azokra a „naiv idealistákra”, akik közé olyanok tartoznak, mint a katonafiúk szülei, a *Doktorátus* asszonya,

[Szemle]

a *Bársony* doktornője vagy Vince, *A te dolgod* kisvárosi iskolaigazgatóból lett MDF-es képviselője. Ezek az elbeszélői alakmások kiemelten élik meg a többszörös csalódást, hogy közösségi munkájuk dacára a lényeges dolgok nélkülük, felettük történnek meg, s nem úgy, nem abban a szellemben, ahogy arról eredetileg szó volt. Meg kell állapítaniuk, hogy hiába minden, ők most is vesztesek maradnak. S folyamatosan látniuk kell, hogy nem mindenkinek hasonló a sorsa. A választásokon a második helyre szorult párt tábora nagyon jó külföldi kapcsolatokkal rendelkezik, s veszettül támadja a győztes pártot idehaza és külföldön is. A régi egyetlen párt fő emberei pedig megszerzik a politikai helyett a maguk gazdasági hatalmát, vagy jó nyugdíjat kapnak. A házépítő szomszéd idővel elárulja, hogy ő a titkosszolgálat frissen nyugdíjazott ezredese. A képviselő feltűnően jól tájékozott mérnöktársának pedig vissza kell vonulnia, mert kiderült: ügynök volt, viszont jó állást szerzett magának.

Az elbeszélések fő- és mellékszereplői döntő mértékben értelmiségiek, s gyakran humán területen dolgoznak. Ismeretes, hogy a két nagy rendszerváltó pártnak nagyobb részt humán értelmiségiek voltak az alapítói, első vezetői. Természetszerűen nem volt, nem is lehetett politikusi gyakorlatuk, miként az állampárt vezetőinek. Ám a gyakorlott politikusok is rendszeresen hoznak rossz döntéseket, s ők is félrevezethetők.

Mégis meglehetősen furcsa az a kilencvenes években elterjedt vélekedés, hogy most már vannak profi politikusaink, az értelmiségre ezen a területen nincsen szükség. Ezzel voltaképpen megvonták a politikusoktól az értelmiségi megnevezést, ami abszurd állítás, másrészt az értelmiséget próbálták eltávolítani a politizálástól. Ez a magát liberálisnak tartó felfogás ugyanakkor, a független értelmiségi pózában, rendre beleszólt a politikába, a nemzeti-népi szemléletűeket viszont pártoktól függőnek, nacionalistának és korszerűtlennek nevezte. Ács Margit elbeszéléseiben rendre megjelennek ezek a „véleményformáló és független” típusok. A kór-

házi tanár úr és környezete elutasította a nemzeti érzületet, amatőröknek, komisszároknak tekintette a kormánypártokat (*Bársony*). Vince, a képviselő részt vesz volt osztálytársának születésnap rendezvényén, s ott közvetlenül szembesülhet a „liberális” szellemi étellel, a professzorral, a színésszel. Máskor viszont megtudja, hogy feltehetően azért szorult partszélre a pártjában, mert a felesége zsidó. Ez a keramikus asszony viszont éppen beleszeretett egy 1990 előtti pártkaderbe, s válni akar, elküldve a nagy házból a férfit. Amikor az kifakad lányaitól való elszakítása, anyagi megrövidítése miatt, közli vele: „csak sajnáld magad. Nektek ügyis az megy a legjobban. A te dolgod” (*A te dolgod*, 202). Ez már nem csupán a férfi és a nő szembenállása, hanem ideológiai-politikai ellentét is. A „nektek” a nemzetinek nevezett tábortól való ironikus elhatárolódás.

E konfliktus szempontjából is kitüntetetten érdekes figura Márk. Ő Vince távoli rokona, újságíró, s a jugoszláviai háború elől menekül hozzánk. A képviselő, akinél szálalást talál, ismerteti meg fokozatosan a mi helyzetünkkel a „jugoszlávként”, azaz internacionalistaként felnevelődött fiatalembert, aki tapasztalatai alapján végül rádöbben arra, hogy ő bizony elsősorban magyar ember. Más epizódszereplők is gazdagítják a színeképet. Vincének egy másik osztálytársa ugyan nem tartja magát „nemzeti liberálisnak”, de az 1990 utáni kormánnyal sem ért egyet, s úgy véli, hogy a képviselő nem tisztességes, mert elhallgatja a disznóságokat, ahelyett hogy beszélne, vagy legalább otthagyná az egészet.

Az értelmiségiek, a politikusok mellett tanulságos a kétkezi dolgozó emberek szerepeltetése. Kifejezetten önéletrajzi gyökerű a *Doktorátus* nagymamaalakja. Az idős, beteg asszonyt rendszeresen látogatja az unokája, akit nagyrészt ő nevelt fel. Amikor elmeséli neki, hogy a tervezett irodalmi folyóiratnak a férje lenne a főszerkesztője, s most járt a pártközpontban Aczél Györggyel tárgyalni, a nagymama szenvedélyesen kifakadt: tud-e erről Kádár János? Ez nagyon fontos dolog,

mert ha az írók lapot kapnak, akkor megint ellenforradalom lesz! Ez a kételemis proletárasszony a szöveg szerint „eltökélt híve a bolsevizmusnak”, nyilván azért, mert sorsa valóban jobbra fordult. Ennél összetettebb Vince iparos apjának alakja (*A te dolgod*). Amikor képviselőjelölt lett, azt kérdezte a fiától, hogy mi a baja a Kádár-rendszerrel, amelyben iskolaigazgató lett. Majd látva az 1990 utáni helyzet ellentmondásosságát, végre elmesélte a családi titkot, hogy nekik 1957-ben voltaképpen menekülniük kellett a fővárosból, s aki miatt, az most kerületi polgármester lett, s városukban is azt látja, hogy a régi vezetők most a kapitalizmus élharcosai. Súlyos betegen pedig azt a bölcs tanácsot adja a fiának, hogy vállalja újra a képviselőjelöltséget, de ha nem választják meg, költözzön el végleg a városkából, ahol a volt feleség, Vera új férjének nagyon sok fontos barátja van.

A születésnap liberális összegyűjtés mellett még egy csoport mutatkozik meg: azok a falusiak, akikkel a háztartozás kapcsán a nő kapcsolatba kerül (*Kontárok ideje*). Ha két történetben, de szemléletes az ellentét: az értelmiségi „elit” és velük szemben a kétkezi dolgozó emberek világa. Ők a proletárdiktatúra idején is a nép voltak, s nem a hatalom. Amint egyikük kifejti: ő soha nem akart olyasmivel foglalkozni, amihez nem ért. Nem kívánt kontárkodni, azaz kistőnök vagy politikus lenni. Tanulságos, hogy ezek a kisemberek, akárcsak Vince apja, s végül maga Vince is, átlátják a változásoknak a mindennapokat leginkább érintő lényegét: a politikai hatalom helyett és mellett a gazdasági hatalom megszerzését. S akinek erkölcsi aggályai vannak, az ebben a kegyetlen harcban nem érvényesülhet. A házat javító főiskolai tanárnőt elbocsátják, ám idővel mégis lesz szakmai állása, Vince nem marad képviselő, de nyilván fog állást, talán új asszonyt is találni. Mégsem sikertörténetek ezek.

A harmónia szinte ismeretlen a központi alakok sorsában. A lelkesedés, a sikerélmény mindig átmeneti. Fel kell ismerniük, hogy ők amatőrök, kontárok, statiszták, most is

vesztesek. Személyiségükbe „befészkelte magát a félelem”, s ez a típus „talán nem is alkalmas a szabadságra” (64–65). Keservesen élük meg, hogy nem lett igazi demokrácia, igazi szabadság, hogy „sajnos összenőttünk ellenségeinkkel” (142). A magánélet sem jelent ellensúlyt: a főszereplők fáradttá, fásulttá váltak. A *Kontárok ideje* nőalakja rádöbben, hogy már „nem tud részt venni egy másik életben” (130). A történet végére mégis derűsebb lesz: „Már szeretni tudta a szabadságról papoló tanárnőt és az elszántan fűrő-faragó, frissen elvált asszonyt is, akik e kertben váltak le róla, hogy tovább élhessen” (142). A volt képviselő számvetést végezve üresnek érzi magát, ám rezignáltan reménykedik, kimondva azt is, hogy „nem vágyom bizonyosságra semmiben” (*A te dolgod*, 219).

A legharmonikusabb a kötetet záró *Muki*, amelyben jelentéktelen a politika szerepe. Az idős nő emlékeit idézi fel nagyapjáról, aki felnevelte, majd apjára gondol, akire nem emlékezhetett, mert harctéri sérülésébe halt bele. Elhatározza, hogy utána jár, megvan-e még apjának a sírja Nagyváradon. Felderíti a rokonságot, a sírt is meg tudja látogatni unokaöccsének segítségével, majd az ő falusi házat is felkeresi. Miklós-nak munkahelyi balesetben súlyosan sérült a lába, de jókedvű, dolgos, valamiért mégis magának való ember. A békés kora nyárban derűsen beszélgetnek, Eszternek még dalolni is kedve támad, mint gyerekkorában, ha a nagyapja vezette villamossal kiértek a zöldbe, s rokonát is erre biztatja. Talán boldog.

A boldogság, a szépség, a létezés értelmessége, a fenségesség két motívumban mutatkozik meg az elbeszélések világában. Az egyik az értelmes és eredményes munka, a másik a természetélmény. A katonafiút meglátogató édesanya úgy érezte, hogy „semmi oka bízni a világ rendjében”. Hazaúton a férje a Balaton északi partjára tért, s megálltak a legszebb kilátóhelyen, ahol azt mondta az asszony: „Úgy érezheted, hogy ha tisztabb idő lenne, láthatnád az egész országot” (24). Ő maga is így érezte, s erre törekszik

[Szemle]

az elbeszélések szerzője is: látni és megörökíteni az országot, amelynek népe 1849, majd 1956 után a bukás fenségességét érhet meg, 1990 után azonban a győzelem ku-

darcát. Aki tehetne, kiegyezett a helyzetével, mégis az lenne az igazi, ha önmagával egyezhetne ki ez az ország.

VASY GÉZA

VASY GÉZA (1942) irodalomtörténész, AZ ELTE Modern Irodalomtörténeti Tanszékének volt docense. Az Írószövetség korábbi elnöke Az 1945 utáni magyar irodalommal foglalkozik, különös tekintettel Illyés Gyula, Kormos István, Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri Sándor, valamint saját nemzedéktársai munkásságára. Legutóbbi kötete: „Haza a magasban.” *Illyés Gyuláról* (2010).

A „szekfűlógia” legújabb állomása

A negyedik nemzedék és ami utána következik. Szekfű Gyula és a magyar történetírás a XX. század második felében

néhány éve számoltunk be a Szekfű

Gyula halálának 50. évfordulóján, 2005-ben az Eötvös Collegiumban rendezett tudományos konferencia anyagát közreadó, Paksa Rudolf által szerkesztett *Szekfű Gyula és nemzedéke a magyar történetírásban* című (2007-ben kiadott) tanulmánykötetről (*Kortárs*, 2009, 2. sz.). 2008-ban, Szekfű születésének 125. évfordulóján a szülővárosban, Székesfehérváron gyűltek össze sokan a téma kutatói közül, s Ujváry Gábor (valamint Nagy József Zsigmond) szerkesztésében 2011-ben újabb konferenciakötet látott napvilágot. Ez a két könyv – számos vagy inkább számtalan folyóirat-közleménnyel együtt – világosan utal az ezredforduló körül látványosan felgyorsuló Szekfű-kutatások valamiféle reneszánszára. Ez az újabb tanulmánygyűjtemény ugyan (néhány kivételtől eltekintve) nemigen rukkol elő vadozatú felismerésekkel vagy felfedezésekkel (lehetséges, hogy bizonyos kutatási szint felett már nincsenek is effélék), mindazonáltal visszaigazolja az utóbbi egy-két évtizedben kialakult Szekfű-képünk valószínűsíthető érvényességét. Jelen esetben valóban a megújulás dokumentálásáról van szó, mégpedig elsősorban abban az értelemben, hogy az azt megelőző évtizedek igen gyakran célzatos, ideologikus

RÁCIÓ KIADÓ,
2011

vizsgálódási szempontjait a jelzett időszakban jóval kiegyensúlyozottabb,

tárgyilagosabb megközelítések váltották fel. Most sem viták nélkül persze, ám a hangvétel más, és a tudományosság komolyan vett szabályai sokkal természetesebben érvényesülnek, mint korábban. Ennek az állapotnak vagy inkább folyamatnak nyilván számos kisebb és nagyobb oka van, legalább hármat mindenképpen érdemes megemlíteni. Az első eléggé triviális: a „rendszerváltozás” nyomán kialakult szabadabb légkör, a szakmai hierarchiák lazulása, a kutatások könnyebbé válása stb. A második, de folyamatos tényező is az időfaktorral kapcsolatos: az idős történészgeneráció lassú, de folyamatos háttérbe kerülése vagy végleges távozása. Elsősorban közülük kerültek ki ugyanis a korábbi marxista meggyőződésüket átalakítani próbáló nagy nevek, akiknek jó része kénytelen-kelletlen elismerte ugyan Szekfű Gyula történetírói kvalitásait, ám az elismerést rendszerint „kiegyenlítette” a főként ideológiai (nem ritkán politikai) indíttatású kritika, sőt megbélyegzés. Ellenpéldák is vannak persze: például a marxista szemléletet mindig elutasító Kosáry Domokos szerepe. Ő Szekfű méltó tanítványa és kezdettől fogva nagy híve volt, aki a jelzett időben fényes

tudományos és tudományszervezői karriert futott be. Másfelől sajátos ellenpélda lehet Dénes Iván Zoltán kiváló Szekfű-kutató munkássága, aki – főképpen Bibó István és Szabad György szellemi inspirációi nyomán – már a hetvenes évektől kezdődően „hamis realizmusnak” minősíti Szekfű Gyula munkásságának érdemi részét. A fönt említett változás-váltás harmadik oka úgyszintén evidens: a véleményformáló okai történések mezőnyében egy más szemléletű, jól felkészült új generáció (mondjuk, a mostani középnemzedék) vezető egyéniségei lettek a hangadók, úgy is mondhatnánk az igazodási pontok.

A nyolcvanas évektől (elsősorban a Szekfű-centenáriumtól) kezdődően a korábbi évtizedekben inkább csak bírált, sőt ostromozott Szekfű Gyula – úgy is, mint a történelmi értelemben vett nagyhatalmi integrációnak egész életművében egyértelműen híve – rehabilitációs feladatot jelentett a történelem szakma józanul gondolkodói számára, s napjainkban már mint a XX. század valószínűleg legnagyobb magyar történetírója van jelen a szakmai köztudatban. (Természetesen – jelezzük újra – korántsem viták nélkül.)

Ennek a szabadon gondolkodó új középnemzedéknek a képviselője a szóban forgó tanulmánykötet szerkesztője, Ujváry Gábor is, aki a könyv végén határozott vonásokkal vázolja föl Szekfű Gyula manapság érvényesnek látszó szakmai arcélét. „Szekfű Gyula személye és munkássága már életében is viszonyítási pont volt a magyar történet-tudományban, tágabban a magyar szellemi életben. Kétségtelen, hogy nagyon kedvelték vagy hevesen elutasították történetírását – és azon keresztül személyét is. Vonzott vagy taszított. Ma hasonlóképpen értékelik. Számosan a legnagyobb magyar történésznek tartják – magam is a legkiválóbbak közé sorolom őt –, mások pedig szinte minden állítását megkérdőjelezzik és cáfolják. Még napjainkban is elsősorban ideológiai szempontból figyelünk rá, miközben történészként illene őt megítélni. Akként pedig biztosan a legjobbak között van a helye.” (Ujvárynak ez a megfogalmazása alighanem némi félreérthetőséget vagy pontatlanságot

is hordoz, ugyanis az írói, tudósi, egyáltalán az értelmiségi gondolkodásban nemigen lehet külön választani – vagy az egyiket zárójelbe tenni – az adott szerző szakmai kvalitásait és „ideológiáját”. Az persze elfogadhatatlan, ha pusztán csak ideológiai megközelítéssel, tehát előítéletesen ítéljük meg a történést.)

Maga e konferenciakötet jól tagoltan három tömbben, három típusú megközelítésben foglalkozik Szekfű Gyula életével és munkásságával. Az első téma a diákkor, a pályakezdés és a bécsi levéltárosi évek fontosabb jelenségeinek bemutatása. A székesfehérvári belvárosi légköre, a katolikus környezet és neveltetés, szüleinek korai elvesztése meghatározó érzelmi és tudati tényezőként maradtak meg egész életében (Csurgai Horváth József: *Szekfű és Székesfehérvár*).

Paksa Rudolf az Eötvös Collegiumot (Szekfűt fölnevelő tudós közegét) mutatja be, arra az ismert következtetésre jutva, hogy ez az intézmény a magyar tudós tanárképzés legelittebb helye és műhelye volt. Ide bejutni nemcsak rendkívül nehéz feladat volt, de dicsőség és rang is. A századforduló éveiben a majdani magyar szellemi elit nem egy tagja itt pallérozódott: Kodály Zoltán, Horváth János, Szabó Dezső, Szekfű Gyula, Bauer Herbert (Balázs Béla), Kuncz Aladár, Laczkó Géza (és sokan mások). Itt és az egyetemen is kiváló tanárai voltak Szekfűnek, az ismertebbek közül néhány: Mika Sándor, Fejérfarkas László, Marczali Henrik, Beöthy Zsolt, Békefi Remig.

Az Eötvös Collegiumban kezdődött Horváth János és Szekfű barátsága, melynek dokumentumait az irodalomtörténész Korompay H. János mutatja be. Végkövetkeztetése a lényegét summázza. „Horváth János életműve ugyanazt bizonyítja, mint a levelezés: számára, pontosabban számára is nélkülözhetetlen volt Szekfű történetírói munkássága.” (Akárcsak például Szerb Antal vagy Babits Mihály számára – tehetjük hozzá.)

„Szekfű Gyula pályája szerencsés időben indult. Minden együtt volt: a kedvező tudományos közeg, a nagy feladat és az 1900-as évek légköre, a szellemi élet megújulásának

[Szemle]

évtizede. A feladat: a magyar történetírásban az önmagát túlélt romantika helyett a korszerű egyetemes és autonóm tudományos eljárások érvényesítése.” Ezt a helyes axiómát már R. Várkonyi Ágnes, a jelenkori magyar történetírás Szekfű életművét már évtizedekkel korábban is példászerű tárgyilagossággal megközelítő nagy alakja jelöli meg. Tán nem is véletlenül az egyik legkényesebb – egyben a legfontosabb – ide tartozó tényszerűt ragadja meg Szekfű egész pályafutására nézve érvényesen. Ugyanis éppen erről a kihívásról volt (van) szó az utóbbi száz évben Szekfű Gyula pályafutását figyelve: ő volt az a legvakmerőbb és az egyik legjobban képzett magyar történész, aki sajátos eszményeihez mindvégig ragaszkodva (még ha 1945 után nem egyszer vállalhatatlan és igazolhatatlan módon tette is ezt) számos ponton revideálta (nem ritkán könyörtelenül) a magyar történetírás legendává színeződött fő témáit, illetve újra rajzolta nem egy kiemelkedő hősenek ellegendásított alakját. (Nem „deheroizálta”, hanem újrarajzolta.) Tudományos szempontból vitathatatlansága volt hozzá, őszinte meggyőződésből és elhivatottságból, sőt erkölcsi kötelességből tette, amit helyesnek látott, miként az utókornak ugyanúgy joga, lehetősége és kötelessége Szekfű eszményeivel vitázni, saját eszményeket megfogalmazni, esetleg más értéktartományokat kijelölni. Szekfű Gyula kiváló felkészültsége erős hivatástudattal és keresztény (katolikus) hittel párosult. Első nagy csatáját *A száműzött Rákóczi* jelentette 1913-ban (harmincéves ekkor): addig soha nem látott, több évig tartó tudományos és politikai vihart váltott ki könyvével. Szembefordult a leginkább Thaly Kálmán és köre által felépített és éltetett nemzeti romantikus Rákóczi-kultusszal a szabadon gondolkodást mint legalapvetőbb tudósi attitűdöt képviselve, s helytállva a reá zúduló támadások közepette is. Jóllehet – a tárgyilagos kritika ezt is régóta tudja – e műve nem nevezhető tudományosan makulátlan alkotásnak, ám mint tudósi gesztus mindenképpen mérföldkőnek számított. Korabeli tudományos védői közül is többen – így például

egyik mestere, Angyal Dávid – kritizálták szakmai eljárásának egyes elemeit, miközben megvédték személyét mint a tudományos szabadság képviselőjét. R. Várkonyi Ágnes finom beleéléssel elemzi Angyal és Szekfű szellemi és emberi kapcsolatát, azt is megmutatva, milyen érzékenységek, fájó mulasztások, kikerülések, elhallgatások vezették később Szekfű tollát, midőn Angyal Dávidra hivatkozott, illetve nem hivatkozott, holott kellett volna. Nemcsak illendőségből, hanem a szakma szabályai szerint is. R. Várkonyi Ágnes kritikusan szól – itt is, mint számos más helyen az elmúlt évtizedekben – Szekfű Erdélyi Fejedelemség-konceptiójáról, arra a következtetésre jutva, hogy Szekfű szerint „Magyarország fejlődésének útja csakis a Habsburg Birodalomba betagozódva valósulhat meg [...]. Erdély Szekfű áttekintésében csak a Habsburg Birodalom és a magyar rendek vonatkozásában létezik.” Bethlen Gáborról úgy írt monográfiát (1929-ben), hogy „szemmel láthatóan nem szerette”. R. Várkonyi rámutat arra is, hogy *A száműzött Rákóczi* írásakor Szekfű „még nem tudott kitörni a kuruc–labanc pályáról”. Az Európa-szerte hódító és Szekfűt is egyre inkább mozgató nagy tudományos eszmeáramlat, a szellemtudományi irányzat – elsősorban az európai politikai és egyéb összefüggésekkel kapcsolatos értékelésének tekintetében – ekkor még nem érvényesült a maga teljességében történetírásában. S mivel a modern pozitívista iskolát képviselő Angyal Dávidot sem értette és méltányolta kellőképpen, fájdalmas önelfojtódás lépett fel mindkettőjükben.

Mintaszerűen alapos a rokon témákat feldolgozó, az első könyvharmadot záró két tanulmány: Fazekas István *Szekfű Gyula és a Haus-, Hof-, und Staatsarchiv és levéltárosai az I. világháború előestéjén*, valamint Ress Imre *Szekfű Gyula, a levéltárak 1918–1919-ben* című dolgozata.

A kötet második témaköréből Erős Vilmos – az egyik legfőlkészültebb Szekfű-kutató a középnemzedékből – *Szekfű historiográfiai koncepciója* című tanulmánya nyitja. Bevezetésként a szellemtörténet lényegét, valamint Szekfű szellemtörténeti kötődéseit

taglalja. Megállapítja, hogy a nagy történész alapvetően a szellemtörténeti irányzat képviselője volt (sokáig vitatéma volt a szakmában, hogy vajon milyen mértékben és mely területeken lehet vele kapcsolatban a szellemtörténész megnevezést használni), s hogy ez az irányzat határozottan pozitív változást jelentett a XX. századi magyar történetírásban. Ennek az irányzatnak egyik lényeges eleme és talán fő érdeme, hogy „meghaladta a korábbi történétírók egyoldalú politikai eseménytörténet-centrikusságát, s a történetírás bizonyos szintetikus jellegét kívánta megvalósítani”. A szellemtörténet – hangsúlyozza Erős – nem a „nemzeti jelleg” bizonytalan eszmetanát állította a középpontba (jóllehet ebbe a hibába maga Szekfű is belecsúszott *A magyar jellem történetünkben* írásakor 1939-ben), hanem a politikatörténeten kívül erős figyelmet fordított a társadalmi, gazdasági, művelődéstörténeti, demográfiai stb. tényezők szerepére is. (És természetesen az európai politikai folyamatok értékelésére, figyelembevételére.) Szekfű egyik fő eszménye a „nagy magyar” gondolat (ennek több vetülete, vonatkozása is van munkásságában), az egységes Magyarország történelmi ideája, ezen belül pedig – a „kismagyar” érdekeket képviselő „keleti”, protestáns gondolkodás ellensúlyozására – a Habsburg Birodalompárti katolicizmus volt. Alapvetően nemzeti tudománynak tekintette a történetírást. „Ez a felfogás [...] a nemzetet mindenekelőtt lelki, történeti és politikai képződményként tekinti, azaz alapvetően (mint a Szent István-i állam fogalma) egy politikai nemzetfogalmat képvisel”. Erős Vilmos sürgeti – igen helyénvalóan – a Szekfű-kérdés depolitizálását, azaz nyomatékosítja, hogy *történésznek* kell tekinteni őt, s nem azon tépelődni, hogy „alapjában etnikai fundamentalista volt-e, vagy egyenesen antiszemita”. (Az efféle ideológiai célzatú megközelítés hosszú évtizedekig nehezítette a történészről való viszonylagosan tárgyilagos nézetek kialakíthatóságát s még jobban a publikálását. Másfelől ennek az „ideologizáló” megközelítésnek a háttérbe szorítása-szorítása – miként már utaltunk rá – nem jelentheti Szekfű

„ideológiai” elkötelezettségeinek alapos és úgyszintén tárgyilagos vizsgálatát.)

Gyurgyák János (ő is a középnemzedékből) tanulmánya – a szerző korábbi nagy munkáival kiváltotta még a „céhes” történészek elismerését is – szintén e kötet erősségei közé tartozik. *Szekfű Gyula és a magyar konzervatív hagyomány* témakörét vizsgálja – nem először –, megállapítva, hogy a történész fő törekvései közé tartozott mind a konzervativizmus megújítása, mind pedig egy új magyar történeti összegzés megalkotása. Eme második célja – az elavult nemzeti romantikus, „kurucos-rendi” történetírás leváltása – jelentős eredményeket hozva megvalósult, míg az előző nem. Fontos jelenséget emel ki Gyurgyák a modern magyar szellemi világ dichotómiáival kapcsolatban. Így ír. „A magyar társadalmat immár több mint két évszázada megosztó dichotómiákat (kuruc-labanc, kismagyar-nagy magyar, mélymagyar-hígmagyar, hamis realista-túlfezsült lényeglátó, népies-urbánus, európai mintakövetés–nemzeti öncélúság stb.) [...] én nem valamiféle tévelygésnek, örök magyar átoknak, zsákutcás gondolkodásnak, a hamis tudat magyar formájának tartom, hanem olyan jelenségeknek, amelyeknek valós társadalomtörténeti alapjai vannak, s amelyek a magyar társadalomfejlődés valóban sajátos voltából fakadnak.” Szekfű konzervatív gondolatrendszerében fontos szerep jutott antiliberalizmusának, antikapitalizmusának és antiparlamentarizmusának. (Pragmatikus alapokon nyugvó antiliberalizmusa a negyvenes évek elejétől oldódott, sőt a visszatérést sürgette a reformkori centralisták eszméihez.) Központi helyet foglalt el gondolkodásában a középosztály süllyedésének, széthullásának problémája, amit nagyon világosan látott, ám az őt magát, társadalmi környezetét és egzisztenciáját meghatározó politikai elit (amelybe mélyen beágyazódva létezett a vizsgálódó történész) ez ellen sem volt képes érdemleges intézkedéseket tenni. (A *Három nemzedék* Gyurgyák szerint nem valamilyen történelmi pamflet, hanem sokkal inkább felszólítás a nemzeti önvizsgálatra.) A szerző szerint a Szekfű-féle konzerva-

[Szemle]

tív értékrend fő elemei ma is fontosak lehetnek számunkra. Például Széchenyi gondolatai, a magyar centralisták hagyományai, továbbá a vallás vagy a történelem, egyáltalán az állampolgári műveltség embert formáló hatásai. Szekfű ideológiai töltésű eszmerendszere természetesen nyomot hagyott történetírásában – összegez Gyurgyák János –, arról azonban nincsen szó, hogy ideologikus történeési szemléletet képviselt volna.

Üdítő újdonságokkal szolgál folyóirat-közleményként – több más e kötetbeli tanulmányhoz hasonlóan – már korábban is olvashattuk) Gyimesi Pálma írása: *Debreceni színek a Bethlen Gábor arcképhez*. A „protestáns” Debrecen, az itteni történeszek mindig élénk figyelemmel kísérték Szekfű Gyula munkásságát. Természetes, hogy erősen éltek itt a kurucos, protestáns „kismagyar” hagyományok, s több ütközet lezajlott a „nagy magyar,” katolikus, Habsburg rokonszenvvel bíró Szekfű és a város történész értelmisége között. (Kivételt jelentett Révész Imre, a neves protestáns egyháztörténész, aki végig és következetesen kiállt Szekfű, valamint a szellemtörténeti irányzat mellett. S ő mondotta az egyik búcsúztató beszédet nagyra becsült kollégája temetésén 1955 nyarán.) A debreceni főszereplő ezúttal Rugonfalvi Kiss István (valaha Szekfű egyetemista társa), aki időben előbb írt értékelést Bethlen Gáborról, mint budapesti kollégája. R. Kiss tipikus képviselője volt – és ez itt a lényeg – a Szekfű által hevesen ostromozott Thaly Kálmán-utód iskolának, így azután mérhetetlenül fölzaklatta Szekfű Gyula 1929-ben megjelent monográfiája (*Bethlen Gábor*), hiszen Szekfű ebben a könyvében is a maga eszményeinek a megvalósulását kérte számon. Ezúttal a nagy fejedelem életművén. Márpedig ezek az eszmények éles ellentétben állottak R. Kiss István (illetve a nemzeti romantika) felfogásával. Heves kritikájára Szekfű nem kevésbé vehemensen reagált (*Kritika és terror*). R. Kiss saját pénzen adta ki viszont válaszát, és „tudományos párbajra” hívta ki nagy nevű kollégáját. Érvei világosan érzékeltették kettejük pozíciójának határozott másságát, a történetírásról

alkotott véleményük ellentétességét. R. Kiss ellene volt a szellemtörténetnek, s szerinte a történetírónak nemzete valódi érdekeit kell képviselnie, ez pedig – többek között – azt jelenti, hogy a nemzet nagy protestáns alakjait valóban nagyoknak kell láttatni, nem pedig – miként szerinte Szekfű tette – értékgyenítésekkel folyamatosan megsérteni a nemzeti érzést. Szekfű eljárása azért is káros – írta –, mivel átértékelésében katolikus szellemenben és érdekek szerint járt el, kisebbítve, illetve megkérdőjelezve a nagy magyar protestáns politikusok eszméinek érvényességét. Vitapont köztük Erdély önálló létének értelme is: Rugonfalvi szerint Szekfű e ponton is szembefordult a nemzeti történetírás kívánalmaival: mélyen leszállítva a Habsburgokkal szemben álló önálló Erdély történelmi jelentőségét s ebből következően történelmi létjogosultságát.

Kardinális kérdés Szekfű Gyula történetírásában – a modern magyar történetírás és közgondolkodásban nem különben – az 1867-es kiegyezés megítélése és a magyar modernizáció Trianon előtti évtizedeit meghatározó politikai, közjogi, gazdasági, kulturális, mentalitásbeli stb. aktus értelmezése, valóságghű értékelése. Erről szól ifj. Bertényi Iván kitűnő tanulmánya. Vitázva jut el ahhoz az állásponthoz, amely szerint a kiegyezés nem a – Szekfű által keményen és folyamatosan ostromozott – liberalizmus terméke, gyümölcse, győzelme volt, hanem „a magyar önállóságé, ha tetszik, a magyar nacionalizmusé. [...] A kiegyezés közjogi tényének tehát nem volt szoros kapcsolata az ezt követő liberális korszakkal.” Szekfű értékelésében is elválik egymástól – hangsúlyozza Bertényi – a kiegyezés mint közjogi kérdés, illetőleg a dualista korszak és a liberalizmus ideológiájának a megítélése. A téma fontosságához méltó alapossggal halad végig a szerző az életmű ide vonatkozó részeit elemezve. Először *A magyar állam életrajza* című munkára (1918) kerül sor, melyben Szekfű a kiegyezést úgy értékelte, mint ami biztosította helyünket a német-osztrák-magyar birodalmi hármásban. Persze a kiegyezés nagy feszültségekkel is szembesített: mint például az el-

lene ható érzelmi és politikai magatartás, a súlyos nemzetiségi ellentétek s nem utolsósorban a látványosan fellendülő gazdaság elentmondásos hatásai, legsúlyosabban a magyar hagyományos középosztály lesüllyedése, pusztulása. A *Három nemzedék* már a vesztes világháború után, Trianon évében látott napvilágot. Szekfű ebben az elhíresült munkájában úgy érvelt, hogy a magyar tragédiát nem elsősorban a külső, a nagyhatalmi tényezők okozták, hanem a nemzet által elkövetett politikai hibák, vétkek, bűnök, mulasztások. A politika vezető ereje a kiegyezés után a Széchenyi ajánlotta „konzervatív reformok” helyett a radikális liberalizmust választotta és támogatta, amely lehetővé tette a korlátlanul szabad versenyes kapitalizmust, nagyra tette a csak félig (vagy még annyira sem) asszimilált zsidóságot, miközben sorvadásra ítélte a korábban nemzetfenntartó középosztályt. Bűnös volt e folyamatban a kurruckodó magyar sovinizmus is, amely csak tévutak megjelölésére volt képes. Szekfű e könyvében megerősítette a kiegyezés túlzó nagyszerűségét, mondván: '67 nem egyéb [...], mint gyakorlatilag lehetővé tett, végrehajtható 48'. Bertényi tárgyilagos kritikát fogalmaz meg Szekfű kiegyezésértelmezéséről, rámutatva arra, hogy a nagy történész saját eszményeit bontotta ki a történelmi tények taglalása során. Szekfű mindvégig ragaszkodott ahhoz a feltételezéshez, hogy a kiegyezés kiemelkedően sikeres történelmi esemény volt, ám csak *lehetőség*, melynek egészséges kibontakozását a liberális, illetve az akkori nacionalista ellenzéki politizálás nem tudta megvalósítani. Ezt az álláspontját rögzítette a „Hóman–Szekfű”-féle *Magyar történet* vonatkozó kötetében is. A harmincas évek második felében (korábbi munkáinak átdolgozásával, rövidítésével) ismét írt egy (az eredeti tervek szerint angol nyelven megjelenő) összefoglaló magyar történetet (1606–1939), amelyben úgyszintén igen fajsúlyos kérdésként vetette fel a kiegyezés kérdését. Hangsúlyozta annak kompromisszumos jellegét: a közös ügyeken kívül Magyarország mindenben szabadon dönthetett, szuverenitása teljes birtokában. Ám a '48-as

ellenzékieskedés, a nép ellenhangulata, a nemzetiségi kérdés súlyossá válása stb. erodálta a rendszert, s 1905 után tragikus lejtőre került az ország. Szekfű utolsó nagy tanulmánya (*Az öreg Kossuth*) 1952-ben keletkezett. Ropant nehéz a dolga a történész Szekfűnek – éppen Rákosi Mátyás 60. születésnapja körül –, megvédi persze a kiegyezés általa már sokszor kifejtett értékeit, ám Kossuthnak is igazat ad, hiszen – érvel – az azóta eltelt idő őt igazolta. Jóllehet Kossuth „polgári” hős volt, tehát „nem vezethette győzelemre a dolgozó tömegeket”, mindazonáltal benne merült fel először a magyarság és a kelet-közép-európai szláv népek együttélésének nemes gondolata. A szekfűi gondolatmenet tehát ebben az esszéjében eléggé „differenciált”, Kossuthról azonban mindvégig szépen beszél.

A szóban forgó tanulmánykötetnek ezt a középső tartalmi egységét egy minden ízében szaktudományos értekezés zárja (Vizi László Tamás: *A francia háborúk kora Szekfű Gyula történetírásában*).

A kötetzáró blokk színes és érdekes kapcsolati háló, azaz kapcsolattörténetek Szekfű Gyula és korának néhány fontos szellemi embere között. Dénes Iván Zoltán Szekfű és egykori tanára, Marczali Henrik kapcsolatainak történetét dolgozza fel. Marczali, miközben elítélte *A száműzött Rákóczi* író Szekfű elleni hisztérikus hajszát, magáról a könyvről kritikus véleményt fogalmazott meg. Egyetemi magántanári habilitációjának bírálója – Angyal Dávid mellett – ugyancsak ő volt. Nagy elismerései mellett kritikáit is megfogalmazta Szekfű történetírói működésével kapcsolatban. 1921-ben éles bírálatot nyilvánított a *Három nemzedékkel* szemben (Széchenyit például ő nem tartotta konzervatívnak, a hanyatló kor meghatározó okát pedig nem a liberalizmusban, hanem a „reakció” működésében látta). Szekfű egy évvel később a második kiadás előszavában válaszolt a bírálatokra, szembefordulva a liberalizmus védelmezőivel, így Marczalival is. A *Politikai történetírás* című esszéjében (1931) olyan komoly képzettségű tudósnak mutatta be egykori mesterét, „aki

[Szemle]

'67-es liberális volt. Jobb mint a '48-as liberálisok, de túlhaladott, korszerűtlen, nem követendő." Mindazonáltal nehéz időkben, 1943-ban Szekfű volt az, aki – politikai és erkölcsi gesztust is téve ezzel – a rákoskesztúri zsidó temetőben az egykori tanítványok, az egyetem és az akadémia nevében beszédet mondott egykori mestere sírköavátásakor.

Kifejezetten eredeti Kovács Dávid tanulmánya (aki Bertényivel együtt a fiatal történelészgenerációt képviseli ebben a kötetben): *Szabó Dezső és Szekfű Gyula magyarság szemléletének párhuzamai az 1920-as években*. Már a cím is fölkelte az olvasó figyelmét, hiszen a köztudatban inkább e két jeles szellem (egykori Eötvös collegiumi évfolyamtárs) gondolkodásbeli ellentétei vannak inkább benne, kevésbé a párhuzamok. A középszintű tekintetében a rokon vonásokat már Kodály Zoltán fölfedezte (egy Szekfűnek írt levelében, melyet annak idején Dénes Iván Zoltán publikált). Most a Szekfű és Szabó által teremtett „diszkurzív keret rekonstruálásával” Kovács végighalad a szemléleti hasonlóságok lehetséges mezőin. Az első bő „keret” a dualizmus kori magyar állam liberalizmusa s ennek kártékony hatása a nemzetre; a második a turanizmus, illetőleg a fajbiológiai megközelítések, az ezek körül folyó diskurzusok éles kritikája mindkettőjük részéről. Szekfű pusztító hatású, rendkívül káros és totális érvényű eszmei és gyakorlati szisztémának írta le a liberalizmust, amely áthatja a társadalmi és magánemberi élet valamennyi területét: az érvényesülési ösztön oly méreteket ölt, amely végül romboló erejűvé válik. Szabó Dezső hasonlóképpen vélekedett – például az 1915-ben megjelent *Az individualizmus csődje* című cikkében. A „szabadverseny-demokrácia” nem más – állította –, mint „az egyéni erőök gyilkos versenye”. Szekfű szerint a liberalizmus a radikalizmuson keresztül jut el a forradalomig; Szabó szerint a liberalizmus végső kifejelete az első világháború volt. Azonos vonás kettőjük liberalizmuskritikájában az a meggyőződés, hogy az „egyéni szabadság elvére épülő társadalom olyan struktúrákat hoz lét-

re, amelyek éppen ezt a szabadságot teszik lehetetlenné”. Miként Szekfű fogalmazott a *Három nemzedékben*: „a liberális elv a tömegek közé szórva ideális szellemi javítás helyett rombolást végez, szabadság és humanizmus helyett forradalmat és terrort szült”. Szekfű nemzetfogalma megegyezett a „magyarság” a „nép”, a „történeti faj” fogalmával. Ettől eltérően Szabó Dezső „nemzet”-fogalma a dualizmus kori államnemzetet jelentette, míg a „magyarság”-ra a „faj”-fogalmat használta. Szekfű a dualizmus kori állam és nemzet konfliktusait az állami vad liberalizmus kártékonyására és bizonyos magyar „ösbűnök” fölerősödésére vezette vissza. A *Három nemzedékben* azt írta, hogy a liberális állam be nem avatkozási politikája oda vezetett, „hogy a 'magyar imperializmus' korszakában 'idegen népfajok kultúrában és vagyonban gyarapodtak, míg magyarjaink erkölcsileg és anyagilag süllyedtek”. Szabó Dezső a *Gr. Tisza István* című cikkében (1918–19-ben) hasonlóképpen: „a szabad verseny kiszorította az életből a magyart”. Mind Szekfű, mind Szabó elvetette ugyanakkor a turanizmus áltörténelmi alapvetéseit csakúgy, mint a fajbiológiai tudománytalanságokat. Szabónál a „faj” történeti-politikai kategória, Szekfűnél hasonlóképpen: történelmi képződmény. A teljesen végbemenő asszimilációt mindketten lehetségesnek tartották, ennek „menetrendjében” azonban vita volt közöttük. (Hiányérzetként kell megfogalmaznunk e nivós dolgozattal kapcsolatban, hogy a szerző nem tér ki a Szabó és Szekfű közötti legnagyobb konfliktus, az 1937-ben megjelent Szekfű ellenes *Ede megevé ebédem* című, végletekbe csúszo Szabó-pamflet tartalmára és hátterére.)

Mintaszerű „helytörténeti” tanulmány a Dominkovits Péteré: *Egy kevésbé ismert mester és tanítvány kapcsolat. Adatok Házi Jenő és Szekfű Gyula tudós-barátságához*. A szerző „adatai” arról szólnak, miként gondolkodott Sopron város egykori főlevéltárosa az egykori bécsi levéltáros mesteréről, hogyan segítették egymást, ha kellett, s arról is, hogy a tudomány mit nyerhet azzal, ha őrhelyein

oly kitűnő művelői működnek, mint a szóban forgó két tudós. Az imponáló szerénységgel megírt színes történet sor egyben bepillantást enged egy nyugatos magyar kisváros korabeli szellemi életébe is.

Súlyos és izgalmas témát boncolgat Soós István a korszak kiemelkedően jelentős történésének (Szekfű nagy ellenlábasának és vitapartnerének), Mályusz Elemérnek egy kevésbé történettudományos értékű, ám politikailag veszedelmes *A vörös emigráció* című munkája elkészülési procedúráiról szólván, amely munkában – a húszas évek végén – a magyar kommunista emigráció rajzával könyörtelen (nem ritkán pamfletszerű) kritikát fogalmazott meg a Tanácsköztársaságról, egyáltalán a kommunista mentalitásról és viselkedéskultúráról. A téma annak idején úgy került terítékre, hogy Teleki Pál egy külföldnek szóló tudományos tájékoztató kiadványt kívánt megjeleníteni, majd a megírással Szekfű Gyulát, később – rajta keresztül – Mályusz Elemért bízta meg. Szekfű el is kezdte a kutatásokat, ámde egyéb elfoglaltságai miatt a megírás Mályuszra maradt, akit Szekfű biztatott ugyan, de nemigen segítette, végül teljesen magára hagyva kivonult a közönsre tervezett munkából. „Szekfűt ekkor ismertem meg – írta később keserűen emlékirataiban Mályusz –, és ugyanekkor ábrándultam ki belőle egész életemre.” A ominózus (később szerzőjének komoly gondokat okozó) nagy esszé előbb angolul, majd a *Napkelet* című folyóiratban 1931-ben magyarul is megjelent. (Könyv alakban magyarul csak 2006-ban [!] látott napvilágot.)

E konferenciakötet záró tanulmánya Ujváry Gábor munkája. A szerző azt vizsgálja – nagyot markolva a gazdag témából –, miként volt jelen a magyar humán tudományosság a számunkra, magyarok számára hagyományosan fontos nyugat-európai országokban a XX. század első felében. A Szekfű-recepció hosszú történetében néhány évtizeddel később döntően fontos szerepet játszó Kosáry Domokos (Szekfű talán legjelesebb s mesteréhez a lényeges történeti kérdésekben mindenkor hűséges tanít-

ványa) nagy lehetőséget kapott már 29 éves korában azzal, hogy megírhatta Magyarország történetét, amely Szekfű előszavával (s angolra fordítva) 1941-ben meg is jelent az Egyesült Államokban. (Magyarul idehaza 1943-ban.) Úgyszintén Szekfű ajánlásával került Kosáry tanárnak az Eötvös Collegiumba; még magasabb pártfogók támogatásával pedig magasabb ösztöndíjakkal Franciaországba, Angliába s az Egyesült Államokba. A korabeli kulturális és tudományos diplomácia keretei között válhatott a rendkívül tehetséges és szorgalmas Kosáry neves történésszé (olyanná, akit az 1945 után beköszöntő rendszer sem tudott lekényerezni vagy megtörni, legfeljebb ideigőráig elhallgattatni. Ezekkel a tudományos diplomáciai eseményekkel párhuzamosan zajlottak hosszú évekig a (korábban már szóba került) kalandos sorsú, rövidített, tömörített, átírt korábbi „Hóman–Szekfű” angol nyelvű kiadásának előkészületi bonyodalmi (melyeknek sorát más publikációkból is ismerhetjük). A zömmel Klebelsberg Kuno által alapított külföldi magyar történeti intézetek és Collegium Hungaricumok kiváló igazgatói szívügyüknek tekintették ezt a missziót, nem különben Bethlen István és Teleki Pál és még sokan az akkori értelmiségi politikai elitek közül. Ujváry azt is számba veszi, hogy az imént említett angol nyelvű nagy magyar szintézis kiadásának meghiúsulásával párhuzamosan milyen részsikereket ért el a külföldi megmutatkozások során a korabeli magyar történettudomány. (Miközben – például – a *Három nemzedék* sem tudott megjelenni németül a nagyszerű, igen fiatalon elhunyt Gragger Róbert, a berlini egyetem magyar intézetének igazgatója minden jó szándéka ellenére sem.) A Szekfű-féle *A magyar állam életrajza* német nyelvű megjelenése (1917) után Dománovszky Sándor összefoglalója látott napvilágot németül (1923), majd a húszas évek végén és a harmincas évek elején a kitűnő jogtörténész, Eckhart Ferenc összefoglaló műve jelent meg több idegen nyelven s több kiadásban. 1933-ban olasz nyelven jelent meg (Szekfű Gyula előszavával) az

[Szemle]

Asztalos Miklós és Pethő Sándor által írt *A magyar nemzet története*. Összességében: ha e jelzett két évtized egészét vesszük alapul, az lehet az érzésünk, hogy a magyar történetírás külhoni tájékoztató és ismeretterjesztő szerepe, jelentősége nem nevezhető átütőnek.

A szóban forgó, fentebb bemutatott konferenciakötet példaszerű intézményi összefogás eredményeképpen látott napvilágot, mely összefogás központja a székesfehérvári Kodolányi János Főiskola Történeti Műhelye volt.

MONOSTORI IMRE

MONOSTORI IMRE (1945) irodalomtörténész. Tatabányán él. Kutatási területe a XX. századi Magyarország szellemi áramlatai, a népi mozgalom és Németh László munkássága.

Helybengalopp a barikádon

Döbrentei Kornél: *Az igazság merész ábítása*

szakolczay Lajos azt írja Döbrentei Kornélról: „komor lelkesült-

ségű ábrázatán” a valóság minden szelete, jó és rossz történése látszik. Aki ismeri Döbrenteit, tudja: tényleg afféle végvári katona ő, miként Szakolczay is írja – aligha véletlen, ha e sorok írója is évtizedek óta úgy érzi, tábornok úrnak *kell* olykor szólítania –, ám ez a gyakran szigorúnak tűnő, zsigereiben is katonás férfiú tulajdonképpen „csak” folyamatosan és elszántan farkasszemet néz a valóság minden jó és rossz történéseivel. És mert körülöttünk a magyar valóság olyan, amilyen: ezért a néha érthetetlennek látszó szigor és kíméletlen számonkérés, az olykor kifejezetten morózusnak tűnő attitűd és/vagy rosszkedvű ügyeletes tiszteket megszégyenítő stílus. Ráadásul: költőről – egészítsük ki: *elsősorban* költőről – lévén szó, a sajtóság látás- és közelítésmód, a lírai én megannyi különleges kivetülési formája végvári vitézek esetében eleve kíméletlen ítélkezést feltételez, de legalább ennyire sokszor megéjtően eredeti és szellemes játszadozást is – mondjuk a lassacskán klasszikus *Átpingált márciustól a Vitézeknek való dévaj balladáig* –, mégis: a politikum, a közéletiség, a haza, a nemzet valódi sorskérdéseinek harcos és felelős állandó középpontba helyezése az igazán

KAIROSZ KIADÓ,
2012

lényeges. És ez már jó ideje szétfeszíti a verstan kereteket. Régi és jól

ismert, mondhatni klasszikus eset: még Petőfi-nek sem elég csupán a költészet, nevezetes és oly keserű választási kudarcára vagy akár a korabeli magyar vidéki élet anomáliáira prózában – naplóban, úti jegyzetekben – kell reflektálnia. A lírától alapvetően eltérő eszközökkel, de azonos szemlélettel, indulattal – és hatásfokkal. A példák még jócskán sorolhatók, Adytól Kosztolányin és Sinkán át Buda Ferencig – nem beszélve olyan költői életművek prózában – esszében, közéleti publicisztikában – történő sajtóságos „újránemesedéséről”, különleges metamorfózisáról, mint Illyés Gyuláé vagy Csoóri Sándoré.

Rögtön leszögezendő tehát: a publicisztikus, esszéista megszólalás Döbrentei esetében majdhogynem természetes, hangjából, világlátásából, költői-emberi alkatából természetszerűen adódó következmény. Nem is akármilyen kollekciónal nyitott: az igen emlékezetes *Sötét delelés* (Felsőmagyarország, 1996) több olyan írást (*Dugovics Titusz, A magyar idő, Háló nélkül, Rázom a rácsot*) tartalmazott, melyek azt engedték sejtetni: úgy lehet, itt a Csoóri Sándor-i, a hetvenes évek második és a nyolcvanas évek első felében revelációként ható új magyar

esszé méltó folytatója, egy fiatalabb nemzedék Csoóri eszmevilágát egyéni módon vállaló képviselőjének tolmácsolásában. És néhány éven belül megszorodtak a Döbrentei-próza-kötetek: a Püski Kiadó jóvoltából sorra napvilágot látott *A hadrafoghatóság ábrándja* (2000), a *Vajúdó feltámadás* (2002) és a *Helybengalopp* (2005). Közös jellemzőjük, hogy a 12 évvel ezelőtt megjelent kötet alapvetését görgették tovább, az adott történelmi idő által meghatározott súlyos sziklák gyanánt. Mert oly korban kell élnie, amikor – miként egyik régi rádiójegyzetében írja – „a fonákjára fordítottak igaz ünnepeink, hatalmi érdekek sajátítják ki, hamisítják meg, s tesznek gyökerelenné nemzedékeket”. Szent Lászlónak visszaszólván az évszázadokba: „valamikor az árat Te szabtdad, mostanra már csak mi fizetünk s a hozzánk hasonlóan történelmi balekká tett népek”. És a legvégén hozzászól a publicisztikájára alighanem leginkább jellemző „historikus svédcsavart”, nemcsak élővé és maivá, de különlegesen emlékeztetéssé is varázsolva tárgyát: „...hermába zárt fejed még évszázadokon át a seregek előtt vitték harcra-buzdításul. A tatárokkal vívott egyik csata során az ezüst fej eltűnt, majd amikor előkerült, nedves volt, mintha megizzadt volna a vitézi szellem fölizzításában. Ha ma jönnél segíteni, hiszem, jobban megizzadnál; idvez légy kegyelmes Szent László király.” Döbrentei is harcra buzdít, izzad, mint Szent László király, pöröl, mint Berzsenyi vagy Makovecz, és legfőképpen: maga is küzd, mint talán legkedvesebb költője, Balassi, kihez annak idején egyik legszuggesztívebb versét írta (*Magyaroknak való*). Itt és így érhető tetten az igazi és egyetlen folytonosság.

A 2012-es könyvhétre megjelent kötet egyszerre tartalmaz újabb és régebbi Döbrentei-publicisztikákat és a költővel készült interjúkat, róla szóló írásokat. A kötet szerkesztőjének előszava szerint költőnk mindig is nagy merésze volt az igazság áhításának, tudván, hogy hatékonyan cselekedni csak nemzetben és értékelvően gondolkodva lehet, éppen a legeslegfontosabb: magyar megmaradásunk érdekében. „Ehhez viszont tűzből kell újjászületni, tűzből kell megerősödni... ezt a hevületet adta és adja Döb-

rentei a verseivel és az írásaival.” *Az igazság merész ábítása* tehát sort folytat és ki is teljesít: nemcsak azt mutatja fel, mi is történt, hogyan is telt-múlt az idő a barikádon az elmúlt tíz esztendő alatt, de azt is elének tárja, mi mindent is kellett és kell átélnie, éreznie a harcosnak, aki a lelke mélyén jól tudja, hogy az „egy Schéner-huszárra” írott, kötetcímet adó vers helybengaloppja az igazán helytálló állapot- és helyzetrajz, és hogy küzdeni akár még bizakodás nélkül is lehet és kell. Ezt az evidenciát mutatják a *Veszélyes üzem Magyarország*-ciklus többnyire napilapokban megjelent és hétköznapiaink küzdő cikkei és a beszédes című *Bevégtetlen szabadságbarcaink*-kollekcióban napvilágot látott írások, a Csoóri Sándor előtti tisztelgéstől a hetvenéves Bakay Kornél köszöntéséig, Szaniszló Ferenc méltatásáig vagy a Raksányi Gellértnek a túlvilágra írott levélig. A korábról, már előzőleg napvilágot látott és így már jórészt ismert Döbrentei-interjúk – a kötetnyitó beszélgetés Trianonról Szidiropulosz Archimédesszel, a Bene Évával folytatott és a Kairosz Kiadó *Magyarnak lenni*-sorozatában *Magyarországgal Istennek terve van* címmel külön kötetben is megjelent vagy a Csűrös Csilla által készített interjú – jól és hatásosan egészítik ki a prózagyjűteményt. Amelynek kapcsán el kell mondani: hiányérzetet elsősorban az kelt, hogy nem olvashatunk olyan írásokat, mint például az időnként ígéző szépségű *Emlék az örökkévalóságról*, amely ugyan 2003-ban íródott és a 2005-ben kiadott *Helybengaloppban* kapott helyet – ám ha a kötet szerkesztési elveibe belefért, hogy a szintén 2005-ös *Röntgenkép egy trójai falóról* vagy pláne az 1992-ben írott *Akiról a hóhér mértéket vett* (vagy az ugyanebből az évből való Kárpáti Kamill-beszélgetés) a legfrissebb gyűjteménybe helyeztessék – legalább néhány, az esszé lírai, legnemesebb hagyományait folytató, a prózában is igazán Szépíró költőt felmutatni képes opusz is helyt kellett volna kapjon. Amelyek a tiszta költészetet költöztetik egy másik, nem kevésbé megragadó műnembe. Döbrentei képes erre, de úgy tűnik, az önmagára szabott és természetesen levethet-

[Szemle]

len harcosi attitűd, a permanens jelenlét a barikádon mintha eleve kizárná az ilyesféle teljesítmények sűrűbb jelenlétét, az esszét, úgy tűnik, ezen írások terhére szorítja vissza, váltja föl az írói jegyzet és a publicisztika. Kár. (Pedig – mondanunk sem kell – a komor lelkesültségű mai katona-költő sziklákat megtartó ereje és az esendő, mély érzésű magyar férfi sokszor a könnyes részvét és a Tóth Árpád-i, Juhász Gyula-i gyönyörű szomorúság megrendültségeit tolmácsoló hangja egyáltalán nem zárja ki egymást.)

Döbrentei Kornél, e könyvből is kiderül, tisztában van vele, hogy 2007-ben megjelent összegyűjtött verseinek (*Tartsd meg a sziklát*) alapmotívuma ugyanaz, mint amit a nagy ívű, negyven év termését tartalmazó kötet utószavát író Szakolczay Lajosnak a

költő komor lelkesültségű ábrázatát elénk villantó képe sugall: hogy igenis, versben, prózában, az a dolgunk, hogy Sziszüphosz-ként toljuk fel újra meg újra a hegyre sziklát, hátha egyszer fennmarad – ezért meg kell próbálnunk megtartani. Egyfolytában. Még ha reménytelen is. Hiszen voltaképpen az igazság mégoly merész áhítása is helybengalopp. És a remény, úgy lehet, éppen a reménytelenségben van. Közben persze a barikádon nagy a zűrzavar, tolakodás, hangzavar mindenfelé, gyakran érthetetlen parancsok és még érthetlenebb végrehajtások, váratlan hőstettek és régóta várt ámulások, dermedt hideg és fullasztó hőség, szimulán. Jó, hogy van néhány biztos pont.

DOMONKOS LÁSZLÓ

DOMONKOS LÁSZLÓ (1951) Budapesten élő író, közíró, esszéista. Korábban a Duna Televízió szerkesztőjeként dolgozott. Legutóbbi kötetei: *Az elfelejtett parancsnok – Kratochvíl Károly élete* (2010), *A kicserélt város – Fiume: volt és van* (2010).

